CONCEPTUL DE NAŢIUNE LA ROMÂNI ŞI UNGURI:
Un studiu despre identităţile politice

VICTOR NEUMANN
Centrul de Studii Avansate în Istorie Universitatea de Vest din Timişoara
CONCEPTUL DE NAŢIUNE LA ROMÂNI ŞI UNGURI:
Un studiu despre identităţile politice
M CSAIT ***Institutul European***
Centrul de Studii Avansate în Istorie Timişoara / România
Lucrarea a fost elaborată în cadrul *Centrului de Studii Avansate în Istorie*, Universitatea de Vest din Timişoara şi finanţată prin proiectul *istoria conceptelor şi istoria conceptuală – aplicaţii novatoare în istoriografiile română şi est-europeană*
„This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research, CNCS – UEFISCDI, project number PN-II-ID-PCE-2011 – 3 – 1042".
e 2013 by Victor NEUMANN
Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României NEUMANN, VICTOR
Conceptul de naţiune la romani şi unguri:
Un studiu despre identităţile politice / Victor Neumann;
Iaşi: Institutul European;
Timişoara: Centrul de Studii Avansate în Istorie al UVT, 2013 ISBN978 – 973 – 611 – 951 – 4
Corectură:
Flavia BEMBEA, Henriete RICHER
Copertă, DT şi Prepress:
Dieter PENTELIUC-COTOŞMAN
Tiparul executat la:
Tipografia „BALCANIC" SRL www.balcanic.ro / E-mail: officebalcanic.ro
Abstract
Acest studiu abordează controversata problemă a conceptelor *(nem, neam, popor, nép)* ce definesc două dintre identităţile Europei Est-Centrale, ungară şi română. Am acordat un interes deosebit translării şi adaptării conceptului german de *naţiune,* stăruind asupra sensurilor lui inclusive ori exclusive dobândite în cele două limbi şi culturi politice în prima jumătate a secolului al XIX-lea.
Cuvinte cheie *kinship, Kulturnation, naţionalitate, naţiune, neam, nem, nemzet, nemzetiség, nép, popor, Volk, Volkstum.*
De la *Volkstum* la etnicitate fictivă: Herder şi herderianismul

Fiind situaţi la confluenţa mai multor culturi, românii şi ungurii au construit ideologii cu sensuri ambivalente: pe de-o parte inspirate de ideile revoluţiei franceze şi de literatura romantică germană; pe de alta, de cultura turcoorientală. Cu un astfel de bagaj cultural mixt, politicile identitare din secolul al XIX-lea au generat o serie de particularităţi. Putem înţelege reflexele de gândire create de cele două comunităţi reconstruind limbajele social-politice ale timpului. O perspectivă transnaţională asupra fenomenului identitar al Europei Est-Centrale[1] e încurajată de o metodă de cercetare asumând şi îmbogăţind rezultatele studiilor koselleckiene de *Begriffsgeschichte.* Aceasta va contribui la o reevaluare a similarităţilor şi a diferenţelor culturale şi de gândire identitar-politică europene[2].

Cercetarea proiecţiilor lui Johann Gottfried Herder asupra identităţii colective trebuie să fie însoţită de o analiză a conceptelor de etnocultură, etnonaţiune şi naţiune. În opera autorului romantic german regăsim idei încă insuficient examinate cu privire la rolul lor în structurarea comunităţilor în societăţi naţionale, idei care au avut o influenţă majoră în regiunile Europei Est-Centrale. Noţiunile herderiene de *Volk* şi *Sprache,* devenite ulterior concepte cheie, dau consistenţă „sistemului teleologic" la care făcea referire Isaiah
Berlin[3].

Herder visase la o Germanie etnonaţională şi, prin extensie, la o Europă a etnonaţiunilor în care fiecare urma să-şi cultive o identitate distinctă bazată pe segregarea în funcţie de religie, origini, istorie sau limbă Apropierile sau interferenţele între comunităţi şi culturi erau considerate periculoase, reprezentând o abatere de la dorinţa de conservare a comunităţii în acord cu natura care a creat-o. Purismul ului herderian a fost asociat cu purismul limbii, rolul său principal fiind acela de a aduce în prim-plan caracteristicile diferenţierii. „Aţi urmărit vreodată evoluţia unei educaţii germano-franceze? Pentru germani totul

---

1 Am folosit noţiunea de „Europa Est-Centrală" pentru a descrie acele regiuni ale fostului Imperiu Habsburgic care sunt situate la est de râul Leitha. Pentru mai multe explicaţii cu privire la ideea de Europa Est-Centrală vezi Victor Neumann, *Ideologie şi fantasmagorie. Perspective comparative asupra istoriei gândirii politice în Europa Est-Centrală* (Iaşi: Polirom, 2001), 7.

2 Pentru recente contribuţii privind studiul comparativ al istoriei etnonaţiunilor şi naţiunilor europene vezi Stefan Berger şi Chris Lorenz, Editori, Writing the Nation, Vol. 3: *The Contested Nation: Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories* [Scrierea Naţiunii, Vol. 3, Naţiunea contestată: etnie, clasă, religie şi gen în istoriile naţionale], (Houndmills: Palgrave Macmillan, 2008).

3 Isaiah Berlin, *Four Essays on Liberty* [Patru eseuri despre libertate, traducere în română de Laurenţiu Ştefan Scarlat, Bucureşti: Humanitás, 1996], (Oxford: Oxford University Press, 2002).

este pustiu şi uscăciune!”[4] spunea Herder. Aşa cum o înţelegea el, limba era destinată cultivării celor mai profunde sentimente ale spiritului german, în vreme ce educaţia în limba franceză ar provoca doar rătăciri nefericite. Făcea aluzii la comportamentul intelectualilor berlinezi din anii iluminismului, când franceza devenise limba preferată a casei regale, precum şi a mediilor aristocratburgheze din Prusia[5].

Problema relaţiei dintre poezie şi politică a fost văzută ca act pregătitor al acţiunii. „Germania trebuie să simtă ce este acţiunea” şi aceasta ar fi cu putinţă în situaţia în care poporul va conştientiza importanţa ei. „Pentru popor este bine ca în răstimp să cânte… cântecele naţiunii şi să aştepte vremea naturii şi a acţiunii ei… Cântecele sunt arhiva poporului” şi, prin ele, „popoarele se descriu singure” 6. Herder crede că astfel pot fi formulate cele mai credibile teze privind originile fiecărui popor. În fapt, nu era un demers dezinteresat pentru cântecul popular ori unul animat de ideea emancipării sociale. Gândul său se îndrepta spre o Kul*turnation, o naţiu*ne culturală reprezentată de un Volk, de *o co*munitate distinctă prin limbă şi istorie. Textele lui presupun nu numai inventarierea ideilor, ci şi dezvăluirea relaţiei dintre limbaj şi gândire, precum şi identificarea miturilor astfel construite. Combinând informaţii din diferite domenii, el formulase teoria ce avea să deschidă larg apetitul pentru istorie. În temeiul ideilor de acest fel va deveni posibilă geneza aspiraţiilor germane ale Prusiei. Fantezia merge până la a promova distincţii radicale privind pedagogia etnonaţiunii. După de Sud-Est, cf. ediţia a III-a în limba română, Iaşi: Polirom, 2006], (New York: Columbia University Press, 1993), 137 – 140.

6. „Ihre Gesänge sind das Archiv des Volks, der Schatz ihrer Wissenschaft und Religion, ihrer Théogonie und Kosmogonien der Taten ihrer Väter und der Begebenheiten ihrer Geschichte, Abdruck ihres Herzens, Bild ihres häuslichen Lebens în Freude und Leid, beim Brautbett und Grabe”; vezi Herder, „Von Ahnlichkeit der mittlem englischen und deutschen Dichtkunst” [Despre asemănările dintre arta poetică medievală engleză şi germană] în *Herder’s Werke*, Voi. 2 (Weimar: Volksverlag, 1963), 273.

Herder, patriotismul presupune a te curăţa de zgură. Tot ce este străin sau este contaminat de atingerea unei alte comunităţi trebuie

---

4 „Haben Sie je den Kurs einer deutsch-französischen Erziehung kennengelemt? Für Deutsche eine schöne Einöde und Wüste!”; vezi J. G. Herder, „Briefe zur Beförderung der Humanität” [Scrisori despre progresul umanităţii], în *Herders Werke in fünf Bänden* [Operele lui Herder în cinci volume], Vol. 1 (Berlin şi Weimar: Aufbau Verlag, 1971), 111.

5 Victor Neumann, *The Temptation of Homo Europaeus* [Tentaţia lui Homo Europaeus. Geneza ideilor modeme în Europa Centrală şi

respins. *Etnonaţiunea* reţine că nu este important cum se reflectă ea în ochii altora, ci cum se prezintă în propriii săi ochi:

Acest sentiment trebuie să se asocieze în mod necesar cu scârba şi dispreţul pentru orice revărsare zadarnică a membrilor unei naţiuni în ţări străine, pentru amestecul inutil în treburile externe, pentru orice imitaţie şi participare fără rost la ceva care tulbură treburile, datoria, liniştea şi bunăstarea noastră.[6]

Potrivit lui Herder, identitatea unei persoane va fi diluată odată cu părăsirea grupului din care provine şi cu asocierea ori integrarea într-o comunitate diferită de aceea în care s-a născut. E vorba de identitatea etnică, definită prin conceptul german de *Volkstum* şi care promovează sentimentul şi pasiunea pentru apartenenţa comunitară. Aceste asocieri, o dată transformate în mistică, generează dogma etnonaţionalistă, întrerupând tradiţia patriotismului luminat şi cosmopolit, vizând apartenenţa la Europa. Herder considera că cel ce părăseşte propria-i „matcă" este pierdut, iar absenţa unei apartenenţe la un grup anume ar coincide cu excluderea. Raţionamentele de acest fel au contribuit la geneza ideii de naţiune culturală în sensul excluziunii şi nu al incluziunii. Specificitatea a fost o invenţie romantică, una contrară aspiraţiilor individuale şi coagulării societăţii în temeiul valorilor civice.

În vreme ce Hegel nu a acordat interes istoriei propriu-zise, ci doar elaborării unei doctrine despre trecut, Herder a expus relaţia dintre specii şi gândire politică. Spre deosebire de Hegel, Herder nu a avut pretenţia de a urmări sistematic ceea ce Popper numea mai târziu „transsubstanţierea spiritului în sânge"[7]. Opera sa popularizase cel mai bine tezele ce conţineau teoria etnonaţionalistă. Pe de altă parte, nici esenţialismul istoricist practicat de Herder nu era exact istorie. Prin conceptul de *Volksgeist* el dezvoltă ideea monadei leibniziene ce va atrage un număr impresionant de intelectuali. Originalitatea lui Herder consta în aplicarea doctrinei biologiste la istorie. După *Volksgeist,* Herder va impune conceptul vitalist având conotaţii teleologice. El a articulat teoria evoluţiei istoriei umane în sensul evidenţierii

---

6 „Mit diesem Gefühl muß sich notwendig Abscheu und Verachtung gegen jedes leere Auslaufen der Ihrigen in fremde Länder, gegen das nutzlose Einmischen in ausländische Händel, gegen jede leere Nachäffung und Teilnehmung verbinden, die unser Geschäft, unsre Pflicht, unsre Ruhe und Wohlfahrt stören"; vezi Herder, „Briefe zur Beförderung der Humanität", 178.

7 K. Popper, *The Open Society and Its Enemies*, Vol. 2: *The High Tide of Prophecy: Hegel, Marx and the Aftermath* [Societatea deschisă şi duşmanii ei. Voi. 2: Epoca marilor profeţi: Hegel şi Marx, traducere în română de D. Stoianovici, Bucureşti: Humanitás, 2005], (London: Routledge, 1996), 27-81. Vezi explicaţia lui despre geneza naţionalismului german (49-59) şi contribuţia lui Herder la teoria naţionalismului (filozofie oraculară, 52-53).

semnificaţiilor ei generale[8]. Între importantele sale concluzii – devenite mai târziu punct de atracţie pentru o pleiadă de învăţaţi ai secolului al XIX-lea – a fost şi aceea potrivit căreia istoria omenirii emană direct de la o forţă supranaturală.

Doar intervenţia providenţială poate, în momente critice, inculca o nouă viaţă în materia moartă. Existenţa principatelor germane independente ca o moştenire medievală, dar şi ca un spaţiu privilegiat pentru afirmarea societăţii civile şi a burgheziei urbane a fost de neconceput pentru oamenii politici îndrăzneţi şi cu intenţii dominatoare. Herder le venise în întâmpinare recomandând modalitatea depăşirii acestor forme ale administraţiei considerate vetuste. El a căutat să se identifice cu forţele care vestesc schimbarea şi cu cele ce dau glas sentimentelor şi conştiinţei. Este important să ne amintim că acest tip de schimbare nu era în acord cu idealul liberal englez, nici cu aspiraţiile naţionaliste ale britanicilor care păreau să aparţină unui alt timp istoric. Nu corespundeau nici cu spiritul Franţei postrevoluţionare şi postnapoleoniene. Aceste idei au fost diferite, deoarece experienţele istorice au fost diferite[9]; romanticii germani şi francezi aveau aşteptări diferite cu privire la emancipare.

Herder aşezase problema etnonaţională sub spectrul unor legi inventate – anume, *fictive* Aspiraţiile lui fac parte din monismul idealist profesat de romantici. După el, poezia era cea mai în măsură să ofere adevărul, inspirând „o dulce înclinare" (*Geklingel) 12.* E

Sebastián (Editor), *Political Concepts and Time: New Approaches to Conceptual History* [Conceptele politice şi timpul. Noi abordări în istoria conceptuală], (Santander: Cantabria University Press şi McGraw Hill Interamericană de España, 2011) 223 – 239. Vezi şi recenzia noastră asupra cărţii în *Studia Politica: Romanian Political Science Review*, 12, no. 1 (2012), 154 – 159. În vreme ce pentru germani *Sattelzeit* era în plină desfăşurare (1750 – 1850), pentru regiunile Europei Est-Centrale tranziţia spre modernitate avea să înceapă abia în preajma revoluţiei de la 1848. În acest sens, Stefan Jordan este de părere că suntem prea

---

8 Elias Palti a evidenţiat faptul că atât caracterul ireversibil al istoriei văzut de Herder, cât şi istoricismul său radical erau precare. Cf. Elias Palti, „The Metaphor of Life: Herder's Philosophy of History and Uneven Developments in Late Eighteenth Century Natural Sciences" [Metafora vieţii: Filozofia istoriei la Herder şi evoluţia neuniformă a ştiinţelor naturii la sfârşitul secolului al XVIII-lea] în *History and Theory. Studies in the Philosophy of History,* 38, nr. 3 (1999): 322-347; vezi în special 322-323.

9 Vezi, de exemplu, opinia privitoare la conceptul de *Sattelzeit* (epoca de tranziţie spre modernitate) formulată de Joâo Feres Junior în capitolul său intitulat „With an Eye on Future Research: The Theoretical Layers of Conceptual History" [Cu un ochi la viitoarele cercetări: straturile teoretice ale istoriei conceptuale] în Javier Femández

uşor dispuşi să adaptăm un concept precum acela de Sattelzeit, al cărui caracter era doar vag definit. Vezi Stefan Jordan, „Die Sattelzeit – Transformation des Denkens oder revoluţionarer Paradigmenwechsel?" [Timpul tranziţiei – transformarea sau schimbarea revoluţionară a paradigmei de gândire], în *Frühe Neue Zeiten: Zeitkonzepte zwischen Reformation und Revolution* [Evul premodern: Conceptul de timp între reformă şi revoluţie], Achim Landwehr, Editor (Mainz: Johannes Gutenberg Universität, 2012). Cred că indiferent despre care concept e vorba, o decodare a semnificaţiilor sale ori a aplicabilităţii sale la un anume timp şi spaţiu va trebui să ţină seama de context, geografie, societate, moşteniri culturale şi religioase.

11. Étienne Balibar, „The Nation Form: History and Ideology" [Forma naţiunii: Istorie şi Ideologie], *în Race, Nation, Class: Ambiguous Identities* [Rasă, Naţiune, Clasă: Ambiguitatea identităţilor], în Étienne Balibar şi Immanuel Wallerstein, Editori (London şi New York: Verso, 2002), 96 – 100.

12. J. G. Herder, *Über die Wirkung der Dichtkunst auf die Sitten der Völker în alten und neuen Zeiten* [Despre efectul artei poetice asupra moralităţii popoarelor în antichitate şi în timpurile moderne], în *Herders Werke în fünf Bänden* [Operele lui Herder în cinci volume], vorba de acel adevăr potrivit căruia indivizii trebuie să se supună întregului, colectivităţii. Pentru ca fenomenul să devină posibil, se cerea a fi creat poporul ca formă ideală întruchipând ideea de unitate. Formulat de aleşii speciei, idealismul acesta urmărea să rezolve frustrări de secole. Poetul e singurul ce deţine puterea de a îndrepta inima poporului în direcţia bună. Herder i-a încredinţat rolul de formator de opinie:

*La fel cum fierul atrage magnetul, cum străbate scânteia electrică, şi-şi urmează drumul omniprezentă şi atotputernică***... înto***cmai aşa arta poetică adevărată, pură, simplă, divină, influenţează indivizii şi naţiunile. Dar de ce oare vorbesc despre ea şi nu merg eu însumi acolo, ca s-o simt şi să-i simt izvorul?*[1011]

Prin urmare, poetul trebuia văzut ca un zeu pe pământ, iar naţiunea ca o creaţie a poeţilor, puritatea ei fiind echivalată cu poezia „adevărată", „simplă", „divină", la rândul ei, „pură". În subtext citim o replică adresată enciclopediştilor francezi, un răspuns la idealurile

---

10 voi. 3, (Weimar: Volksverlag, 1963), 246.

11 „Wie der Magnet das Eisen, kann er Herzen an sich ziehen, und wie der elektrische Funke allgegenwärtig durchdringt, allmächtig fortwandelt, so trifft auch sein Blitz, wo er will, die Seele. Er wird weder Weichling sein noch Kitzler noch Sittenverderber, nicht aus Gesetzen von außen, sondern weil er edleres Feuer, hohem Bemf in sich fühlet"; vezi Herder, „Über die Wirkung der Dichtkunst", 253.

Franţei întruchipate de cărturarii materialişti, dar şi de programele Revoluţiei de la 1789. Dacă *Volk*ul se va lăsa călăuzit de alesul mulţimii, el nu va mai avea îndoieli cu privire la reuşită. Conceptul de naţiune politică şi democratică pierduse teren în favoarea aceluia de naţiune organică. *Volk*-ul (poporul) în sens de trib, comunitate sau reprezentare organică a fiinţei colective, devine promotorul naţiunii.

A fi de părere că războaiele sunt însufleţite de spirit este egal cu a le susţine ideologic. A accepta că „marea terapie" a omenirii este „revolta violentă"[12] – aşa cum considera Herder – echivalează cu a nu face nicio distincţie între bine şi rău. A susţine că ceea ce se întemeiază pe sentimente exaltate şi pe violenţă reprezintă puterea, înseamnă a fi de acord că raţiunea nu joacă niciun rol în acţiunile omeneşti. Herder aşază constituţia şi legislaţia în relaţie cu evlavia, religia şi onoarea cavalerească. El susţine particularitatea ireductibilă a fiecărei comunităţi, precum şi necesitatea de asumare a metafizicii mistice[13].

***Gelehrtenpatriotismus* şi *etnonaţionalismul* politic în Europa Est-Centrală. Imitaţiile romantismului german într-o regiune cu un cod cultural diferit**

Imperiile habsburgic şi otoman avuseseră în componenţa lor o diversitate de comunităţi lingvistice şi religioase, cărora le asiguraseră o coabitare paşnică, în pofida faptului că le-au exploatat atât social, cât şi economic, şi au promovat structuri medievale învechite. Până la începutul secolului al XIX-lea, comunităţile amintite avuseseră un statut social-politic similar şi, nu arareori, tradiţii şi reflexe mentale similare. Alături de limbile materne, ele foloseau limbile bisericilor din regiune, latina în cazul catolicilor şi greco-catolicilor, germana şi maghiara în cazul protestanţilor şi slava veche sau neoelena în cazul ortodocşilor.

Controlul Imperiilor Habsburgic şi Otoman asupra regiunilor centrale şi sud-estice ale Europei nu a împiedicat autodefinirea comunităţilor în funcţie de avere şi de apartenenţă religioasă, nobilimea/boierimea şi preoţimea dându-le nume acestora. Odată cu răspândirea şi receptarea ideilor lui Herder, are loc descoperirea şi conştientizarea existenţei limbilor regionale şi a expresiilor etnografice diverse. Sublinierea diferenţelor dintre comunităţi s-a datorat în cea mai mare parte activismului intelectual. Contactele cu instituţiile de învăţământ de limbă germană, cu mediile social-politice din principatele Nordului protestant, cu o parte dintre cei mai cunoscuţi scriitori şi savanţi germani din Göttingen, Halle, Jena şi Berlin, au jucat un rol decisiv în formarea ideologică a elitelor din Europa Est-Centrală. Printre altele, citind textele lui Herder intelectualii şi-au cultivat sentimentele şi instinctele comunitare, şi-au extins orizontul de aşteptare. Influenţa

12 Ibid.

13 Vezi Elias Palti, „The Metaphor of Life", 322-323.

masivă a lui Herder a devenit evidentă în circulaţia unora dintre lucrările sale şi, în special, în popularizarea acestora în presă. Oamenii au fost atraşi de teza dreptului de a-şi dezvolta propria cultură, de importanţa „specificităţii" în temeiul particularităţilor lingvistice şi dialectale, şi, în special de origini, istorie, folclor şi continuitate în locuirea unuia şi a aceluiaşi teritoriu.

În deceniul premergător mişcărilor revoluţionare de la 1848, activiştii culturali fie nu mai ştiau, fie nu mai doreau să menţioneze provenienţa herderiană a ideii de *identitate etnonaţională.* Fragmente din opera lui Herder au fost traduse în diferite limbi ale Europei Est-Centrale şi ale Europei de Sud-Est precum: româna, maghiara, sârba şi greaca. Lucrările sale au devenit foarte populare, dar numele său ca autor a fost uitat. Animând ideologii şi politici conflictuale, noile elite regionale descoperiseră şi propagaseră supremaţia propriei *etnonaţiuni culturale* în dauna alteia (îndeosebi a aceleia învecinate), identificând-o cu ideea de *naţiune politică*. În acest fel, coabitarea paşnică a mai multor grupuri în acelaşi spaţiu (fie în Imperiul Habsburgic, fie în cel Otoman) a fost compromisă.

Sublinierea diferenţelor în funcţie de limbi, obiceiuri, folclor şi istorie a atras după sine o ideologie care a întors complet spatele similarităţilor comunitare. A ignorat zestrea de cuvinte moştenită din germană sau din turcă, aceea care a jucat un rol fundamental în formarea reflexelor de gândire şi a limbajelor social-politice[14]. În plus, i-a făcut pe oameni să uite habitatul cvasi-identic al populaţiilor din regiune; a neglijat cultura culinară comună; în câteva cazuri a confiscat religia în beneficiul culturii etnonaţionale şi a politicilor statal-naţionale.

Diferenţialismul astfel cultivat a accentuat discrepanţele şi izolarea Estului Europei faţă de Vestul Europei, invocatul concept de *etnonaţiune* fiind contrar a ceea ce mai târziu va fi numit o naţiune democratică. Elitele

nu s-au preocupat de integrarea majorităţii populaţiei (de exemplu, a ţărănimii) în noua ordine socială; astfel, modelul de societate a rămas acelaşi, cu o elită – burghezia sau intelectualii – substituindu-se vechii nobilimi sau clasei boiereşti. Aşadar, discrepanţele sociale s-au păstrat, iar ideea unei naţiuni democratice bazată pe cetăţenie a fost subminată.

Cu puţine excepţii, conceptul de etnonaţiune formulat de intelectualii secolului al XIX-lea stă la baza statelor-naţiune născute în epoca modernă în Europa Est-Centrală[15]. Sunt istorici precum Holm

14 Zeci de cuvinte turceşti sunt încă folosite în limba română vorbită, inclusiv termeni legaţi de politică, dominare şi pături sociale.

15 Paul Comea, *Originile romantismului românesc,* ediţia a 2-a (Iaşi-

Sundhausen care susţin că:

...rece*ptarea ideilor lui Herder şi a altor gânditori de către o pătură privilegiată a intelligentsiei marchează un fel de „pa***t***riotism erudit" [Gelehrtenpatriotismus] ce nu poate fi pus pe aceeaşi treaptă cu naţionalismul politic de mai târziu marcat hotărâtor de factori sociali şi economici, cu toate că elementele unuia s-au regăsit în celălalt 8.*

Cred că patriotismul erudit şi organicismul comunitar ori instinctul nationalist s-au influenţat în

9 9

mod reciproc. Exemplele slovac, sârb, croat, român şi, cu câteva nuanţări, cel ungar, pot fi reconsiderate ţinând seama de faptul că orientarea naţionalistă aparţinea intelligentsiei şi nu masei locuitorilor a cărei alfabetizare şi spirit civic erau încă la începuturile lor comparativ cu principatele germane sau cu Occidentul Europei. Cu toate acestea, cred că putem admite că înţelesul romantic al comunităţii naţionale „nu a dispărut odată cu canonul estetic din epoca romantică, ci a început să-şi trăiască[16]

propria viaţă, fiind integrat în conceptele de naţiune şi de cultură naţională"[17]. În consecinţă, teoria ului inspirată de Herder a fost

---

Bucureşti: Polirom, 2008); Ioachim von Puttkamer, *Schulalltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürgen Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867-1914* [Viaţa şcolară şi integrarea naţională în Ungaria. Slovaci, români şi saşi în disputa cu ideea de stat ungar 1867-1914] (München: Oldenbourg Verlag, 2003); Victor Neumann, *Conceptually Mystified: East-Central Europe Torn between Ethnicism and Recognition of Multiple Identities* [Mistificare conceptuală: Europa Est- Centrală sfâşiată între etnicism şi recunoaşterea identităţilor multiple] (Bucureşti: Enciclopedică, 2004).

16 Holm Sundhausen, *Der Einfluß der Herderschen Ideen auf die Nationshildung bei den Völkern der Habsburger Monarchie* [Influenţa ideilor lui Herder în construirea identităţii naţionale la popoarele din Imperiul Habsburgic] (München: Oldenbourg Verlag, 1973), 21: „Die Rezeption von Herders u.a. Gedanken durch eine privilegierte Intelligenzschicht Zeitigte eine Art von *Gelehrtenpatriotismus*, der nicht mit dem späteren - von sozialen und ökonomischen Faktoren entscheidend geprägten - politischen Nationalismus gleichgesezt werden kann, obwohl Elemente des einen in den anderen eingeflossen sind." Pentru un alt punct de vedere vezi Klaus Bochmann, „Conceptul de patriotism în cultura română", în Victor Neumann şi Armin Heinen, Editori, *Istoria României prin concepte: Perspective alternative asupra limbajelor social-politice*, (Iaşi: Polirom, 2010), 103-128. „Patrie devine aproape sinonim cu naţiune, însă cu o frecvenţă mult mai redusă decât aceasta. Cvasiidentitatea de sens a celor două concepte a fost semnalată în mod fericit de publicistul transilvănean. ... patriotism se contaminează prin asocierea conceptelor naţionalism, mândrie naţională, sentiment naţional".

17 „Where nation itself emerged from the ateliers of artists, it is no

rezistentă; a supravieţuit epocii romantice şi a influenţat discursurile tradiţionaliste în perioada celei dintâi modernizări (fără a se fi identificat întru totul cu particularităţile regionale din Europa Est-Centrală). Cu alte cuvinte, sensul imprimat identităţii prin teoria diferenţialismului comunitar nu a fost un simplu joc al erudiţiei sau un caz de estetică pur romantică; mai degrabă a reprezentat o ideologie politică având consecinţe asupra structurii de gândire din epocile următoare.

Spre deosebire de Holm Sundhausen, cred că varianta franceză a conceptului de *naţiune* ar fi fost acceptabilă şi pentru popoarele negermane din Europa de Est[18]. În schimb, este de înţeles de ce teoria lui Herder a devenit

principala sursă de referinţă pentru conceptualizarea identităţii popoarelor negermane: cultiva spiritul comunitar, parţial conturat deja de reprezentanţii bisericilor, de nobilime şi de boierime. Grila herderiană oferea posibilitatea schimbării terminologiei, fără a înlocui propriu-zis structura socio-politică. Astfel, nobilimea a devenit burghezie fără a promova un sistem legal modern, fără emancipare socială şi fără a stabili o administraţie politică modernă. Examinate din perspectiva culturii est-central europene, conceptele şi limbajele comunitariste în genul acelora herderiene ofereau multe oportunităţi celor ce intenţionau să conserve vechile privilegii. Desigur, romantismul politic francez a arătat o înclinaţie spre mesianism; istoria şi ideologia franceze din epoca paşoptistă au fost legate de mitul identităţii naţionale solicitat de noul regim şi de filosofia politică a statului naţional modern, având, de asemenea, o relaţie cu ideea de naţiune democratică[19]. Aşa cum observase Paul Viallaneix, problema definirii

---

wonder that the problem of expressing the *Volksgeist* became crucial in view of the political discourse as well. This means that in certain national contexts the political romantic understanding of the national community did not fade away duly with the romantic aesthetic canon but began to live a life on its own - and this political romanticism encoded in the most significant discursive patterns of the tradition (like the concept of nation, national culture, etc.), made these spheres resistant to the apparently antiromantic turns of the intellectual climate (like the triumph of positivism)"; cf. Balázs Trencseny „Political Romanticism and National Characterology in Modem Romanian Intellectual History" [Romantism Politic şi caracter naţional în istoria intelectuală românească], în Sorin Mitu, Editor, *Researching the Nation: The Romanian File* [Cercetarea naţiunii: dosarul românesc], (Cluj-Napoca: International Book Access, 2008), 127-128. Vezi şi Victor Neumann, *Conceptually Mystified,* 81-85.

18 Sundhausen, *Der Einfluß.*

19 Vezi Jules Michelet, *Le Peuple* [Poporul suveran] (Paris: Flammarion,

identităţii naţionale franceze îşi are originile într-o lungă suită de explicaţii şi de accente speciale introduse de istoricul francez Jules Michelet, ale cărui idei au contribuit la formularea unei teorii identitare în centrul căreia era aşezat individul şi personalitatea maselor[20].

În pofida admiraţiei sau a recunoaşterii principiilor revoluţiei de la Paris din 1848, intelectualii din Europa Est-Centrală nu au reuşit să transfere în regiunile lor de origine – deşi încercări au fost – sensul conceptului francez de *peuple.* Cu siguranţă, fusese irosită cea dintâi şansă majoră de emancipare, una care ar fi marcat tranziţia de la comunitate la individ şi societate. Intelectualii din Europa Est-Centrală preferaseră semnificaţiile semantice ale conceptului german de *Volk* în detrimentul celui de *peuple.* O dovadă este încărcătura ideologică a cuplurilor conceptuale *popornaţiune* (pentru cazul românesc) şi *népnemzet* (pentru cel unguresc), tinzând să reflecte nu forme de organizare socială, cât mai ales comunităţi imaginate[21], respectiv entităţi organice. În asemenea situaţii, unitatea grupului a reprezentat caracteristica esenţială a identităţii sale. De aici a rezultat o atenţie acordată doar formării conştiinţei diferite de aceea a vecinului şi aceasta în temeiul limbii, religiei şi tradiţiilor etnografice. Preocupările pentru în opera lui Michelet], (Paris: Flammarion, 1971). Pentru o analiză a mitului instinctului popular vezi François Marotin", L'instinct du peuple: Du mythe romanthique à l'histoire pozitive" [Instinctul de peuple: de la mitul romantic la istoria pozitivă], în Pe*uple, Mythe et Histoire [*Peuple, Mit şi Istorie], Editori Simone Bernard Griffith şi Alain Pessin (Toulouse: Université de Toulouse-Le Mirail, 1997), 6576.

23. În aceste situaţii, naţionalismul devine doctrina de bază. Vezi Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* [Comunităţi imaginate. Reflecţii asupra originii şi răspândirii naţionalismului, Traducere de Roxana Oltean şi Ioana Petrache, Bucureşti: Integral, 2000] (London şi New York: Verso, 1991).

emanciparea şi transformarea comunităţii în societate au rămas foarte modeste[22].

Inspiraţi de teoriile herderiene cu privire la diferenţele sau aşa-numitele specificităţi îndatorate folclorului şi limbii, intelectualii din Europa Est-Centrală nu au acordat prea multă atenţie punţilor de

---

1974). Vezi analiza detaliată a conceptului de *peuple* la Jules Michelet în capitolul „When le Peuple Becomes la Nation" [Când un popor devine o naţiune] din volumul Victor Neumann, *Conceptually Mystified,* 15-46, în special 28-35.

20 Paul Viallaneix, *La voie Royale: Essai sur Vidée de Peuple*

21 *dans Voeuvre de Michelet* [Calea regală: Eseu asupra ideii de popor

22 Victor Neumann, *Ideologie şi fantasmagorie.*

legătură dintre comunităţi, de exemplu, dintre cele două mari biserici creştine – cea catolică şi cea ortodoxă[23]. În secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, o mare parte a populaţiei româneşti din Transilvania era greco-catolică – adică aparţinea de Biserica Greco-Catolică. Cunoscută şi sub numele de Biserica Română Unită cu Roma, aceasta era poziţionată între cele două mari biserici creştine fiind, în timpul la care facem referire, permanent implicată în viaţa social-politică a regiunii. Nici intelectualii Europei nu au acordat atenţie formelor incipiente de instrucţie şi de modernizare economică iniţiate şi puse în aplicare de Casa de Habsburg[24]. Aceştia s-au distanţat de cosmopolitismul iluminist, de practica plurilingvismului şi de convergenţele culturale ce conferiseră un caracter particular indivizilor şi comunităţilor aparţinând Europei

Centrale şi de Sud-Est[25].

Conceptele identităţii politice ungare

Care e sensul conceptului de *naţiune* în cultura ungară? Este vorba de un concept rezultând din asimilarea şi interpretarea unor izvoare literar-istorice şi juridico-politice sau e vorba de impulsuri şi sentimente dezvăluind o imaginară zestre ancestrală? E un concept raţional sau unul iraţional?

Raportarea termenului de *naţiune* la realităţile Ungariei premoderne şi compararea acestuia cu acela maghiar de *nem* este un evident anacronism – unul important în ordinea clarificării sensului: conceptul actual de *nem* îşi are rădăcinile în epoca medievală, purtând un bogat bagaj semantic al realităţilor acelei perioade[26]. În limba maghiară

---

23 Vezi D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării naţiunii române*, ed. a 2-a rev. (Bucureşti: Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984).

24 Domokos Kosáry, *Újjáépítés es polgárosodás 1711-1867* [Reconstrucţie şi civism 1711-1867] (Budapest: Háttér Kiadó, 1990). Vezi şi Victor Neumann, „Cultural Channel's in East-Central Europe: Books and Libraries in Transylvania, Banat, Serbia and Hungary" [Coridoare culturale în Europa Est-Centrală: Cărţi şi Biblioteci în Transilvania, Banat, Serbia şi Ungaria], în idem, *The Temptation of Homo Europaeus,* 161-229, 149-209.

25 Victor Neumann, „Cultural Channel's"; Domokos Kosáry, *Művelődés a XVIII, századi Magyarországon* [Cultura în Ungaria în secolul al XVIII-lea] (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1996).

26 Jenő Szűcs, *Nation und Geschichte. Studien* [Naţiune şi Istorie. Studii] (Köln: Böhlau, 1981). Vezi şi István Zimonyi, „The Concept of Nation as Interpreted by Jenő Szűcs" [Conceptul de naţiune în interpretarea lui Jenő Szűcs], în *Forms of Identity: Definitions and Changes* [Forme ale identităţii: definiţii şi modificări] (Szeged: Attila József University Press, 1994), 1-8. Oamenii politici ai secolului naţionalităţilor, pe urmele lor şi istoricii, au promovat adesea opinii mitice asupra istoriei şi au folosit simboluri antice şi medievale în beneficiul ideologiilor modeme. Naţiunea politică proclamată în

medievală, *nem* se folosea pentru a desemna sexul/genul, iar în maghiara cultă, categoria/specia. De asemenea, se referea la un grup de oameni care erau înrudiţi, la o familie sau la un trib. Cuprindea totalitatea membrilor unei familii ce aveau acelaşi tată, vorbeau aceeaşi limbă şi locuiau în acelaşi spaţiu. Diferenţierea între familii se făcea prin prezenţa sau absenţa înrudirilor de sânge. În preajma anului 1.000, regele medieval Ştefan al Ungariei a reformat sistemul socio-politic şi a transferat administrarea averilor în sarcina familiilor mici. Descendenţii dinastiei Arpadiene foloseau originea istorică ca reper în organizarea legii publice şi private, asemenea nobilimii şi iobăgimii din interiorul cetăţilor (nemzetség). Conceptul de *nemzet,* care înseamnă şi naţiune, este mult mai complex. În limba medievală vorbită, el desemna totalitatea nobilimii deţinătoare de pământuri ce avea privilegii ca urmare a apartenenţei la o clasă socială distinctă şi deţinea dreptul de a purta arme. Aceasta era subordonată unui conducător, vorbea aceeaşi limbă, se raporta la aceleaşi mituri şi avea sentimente comune ale apartenenţei. Cu puţine excepţii, conceptul de *nemzet* nu includea ţărănimea şi burghezia urbană.

La începutul secolului al XIX-lea, realităţile politice ungare erau unice: având o nobilime puternică şi o dietă care se întrunea din 1825 la Pressburg (azi Bratislava), ungurii se bucurau de o autonomie extinsă în comparaţie cu alte popoare aflate sub dominaţie habsburgică şi aveau propriul sistem administrativ şi guvernamental. În continuare, voi prezenta modificările aduse conceptului de *naţiune* în momente cruciale ale dezvoltării conştiinţei naţionale ungare. Este vorba de anii reformelor () din 1825 până în 1848, de perioada revoluţiei împotriva Imperiului Habsburgic şi cea a înfrângerii şi colapsului Ungariei independente (având loc un an mai târziu, în 1849), de *Ausgleich*-ul (compromisul) din 1867 care a condus la stabilirea dualismului Austro-ungar. Am urmărit istoria conceptului de *naţiune* la trei dintre personalităţile reprezentative ale Ungariei: István Széchenyi, Lajos Kossuth şi József Eötvös.

Contele István Széchenyi a fost un gânditor politic ce provenea dintr-o dinastie apropiată Habsburgilor, una dintre personalităţile de vârf ale Ungariei moderne, simbolul perioadei reformelor. Cartea *A keleti népek* (*Popoarele răsăritului,* 1841) cuprinde idei novatoare, analize pragmatice şi interpretări privind realităţile istorice; propune căi de restructurare a economiei şi a relaţiilor sociale. Gândirea lui Széchenyi poate fi înţeleasă prin raportarea la progresul făcut de Europa Luminilor, dar şi prin identificarea influenţei pe care a avut-o Herder

---

secolul al XIX-lea era diferită faţă de cea medievală reprezentată de nobilime. Diferenţele dintre cele două sunt indicate de limbajele juridico-politice şi de statutul acordat segmentelor sociale.

asupra propriei sale opere[27]. Ideea herderiană potrivit căreia conştiinţa naţională se află într-o directă legătură cu dezvoltarea limbii şi a culturii se întâlneşte şi la Széchenyi, având ca obiectiv lămurirea conceptului de *naţiune.* Datoria maghiarilor ar fi să-şi dezvolte propria limbă, ceea ce ar fi o piatră de hotar în construirea naţiunii lor, în obţinerea independenţei de stat şi în modernizare. Dacă Herder studiase efectele exploatării sociale, ale stăpânirii bisericeşti şi ale domniilor ereditare, stabilind pe această bâză cauza inegalităţii dintre oameni, Széchenyi cercetase stările politică, socială şi morală din interiorul ţării sale, ajungând la convingerea că viaţa poporului poate fi îmbunătăţită prin modernizarea administraţiei şi prin educarea maselor[28]. După tratativele purtate cu Klemens Wenzel von Metternich, cancelarul Imperiului Austriac, Széchenyi contribuise la fundarea Academiei Ungare de Ştiinţe, demonstrând interesul său pentru punerea în aplicare a ideilor cultural-naţionaliste de inspiraţie germană. Într-una din Adunările Parlamentului, el a susţinut ideea promovării limbii maghiare şi a emancipării poporului:

Eu aici nu am cuvânt că nu sunt membru al Camerei Deputaţilor. Eu însă sunt proprietar de domeniu şi dacă se va funda un institut destinat a cultiva limba maghiară şi cu aceea a înainta educaţiunea maghiară a compatrioţilor noştri, eu dedic pentru aceasta veniturile mele dintr-un an[29].

Aşa cum procedase Herder în faţa germanilor, Széchenyi arătase conaţionalilor săi că o conştiinţă colectivă nu se poate afirma atâta timp cât o comunitate nu are o existenţă politică de sine stătătoare. În pofida subordonării faţă de monarhia austriacă, viitorul Ungariei este legat de instalarea unei conduceri politice proprii, înconjurându-se de cei mai renumiţi scriitori şi oameni politici, Széchenyi aspira la obţinerea

---

27 Vezi, de exemplu, studiul asupra unui caz românesc de receptare a literaturii germane a *Sturm und Drang*-ului la Victor Neumann „Exegesis of the Past as Political Militantism: The Case of loan Budai Deleanu's Historical Work" [Exegeza trecutului ca militantism politic: Cazul operei lui loan Budai-Deleanu] în *Essays on Romanian Intellectual History* [Studii privind istoria intelectuală românească] (Timişoara: Editura Universităţii de Vest din Timişoara, 2008), 11-39.

28 István Széchenyi, „A keleti népek" [Popoarele răsăritului] ín *Közjóra való törekedések* [Pledoarie pentru binele de obşte], Ediţie Samu Benkő, (Bucureşti: Kriterion, 1981), 186-187. Ideile herderiene pătrund în spaţiul cultural de limbă maghiară încă la începutul secolului al XIX-lea. Vezi, de exemplu, Gábor Döbrentei, „Élőbeszéd" [Cuvânt înainte] în *Erdélyi Múzeum,* nr. 1 (1814).

29 Gheorghe Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvanieipre 200 de ani în urmă*, vol. I (Sibiu: Ediţiunea Autorului, Tipografia W. Krafft, 1889), 569.

independenţei Ungariei prin formarea unei culturi înalte. Stăruise în chip moderat asupra diferenţelor îndatorate limbii şi culturii, întrezărind totodată un viitor strălucit tării sale prin cultivarea bunelor relaţii cu vecinii[30]. Széchenyi definise naţiunea într-un sens ideal:

*Să ne imaginăm o familie naţională constând fie chiar numai dintr-un milion de membri, în care ar fi acumulate atâta pondere intelectuală***,** *virtute cetăţenească, atâtea obiceiuri frumoase, atâta farmec al gustului, ştiinţă evoluată, înţelepciune a vieţii, practică, tact şi mai multe asemenea calităţi primordiale încât toate să poată da o mână de ajutor, o îndrumare corectă, un sfat înţelept***... Pent***ru ca relaţiile sale, atât cele familiale, cât şi cele sociale, să fie pline de farmec şi ea să fie ca un leagăn şi ca o vistierie a tuturor invenţiilor şi progreselor, iar de binefacerile instituţiilor, de caracterul ei binefăcător să se bucure toţi deopotrivă. Pe scurt, pornind de la superioritatea ei intelectuală să se poată spune despre ea: este poporul raţiunii. Şi trebuie să admitem, dacă nu vrem să punem la îndoială dorinţa de progres şi perfecţionare a omenirii, că într-un asemenea popor ideal ar trebui să se contopească cu încetul toţi aceia care ar avea contacte mai strânse.*[31]

Perspectivele teoretico-politice ale lui Széchenyi subsumează idealul exprimat prin conceptul de *naţiune.* Pentru el, naţiunea înseamnă deopotrivă forţă intelectuală şi virtute cetăţenească, ştiinţă şi înţelepciune, istorie şi obiceiuri, invenţii şi progres, raţiune şi sentiment. El are un spirit relativ echilibrat comparativ cu al altor congeneri şi comilitoni care erau influenţaţi de literatura romantică, conştient fiind de mutaţiile ce vor veni şi de importanţa preîntâmpinării lor prin reforme şi nu prin revoluţie. Aşa cum în mod îndreptăţit s-a spus[32], opera lui Széchenyi se cuvine analizată şi înţeleasă ţinând seama de conflictele de interese politico-economice ale Ungariei timpului şi nu în temeiul judecăţilor morale. Propagarea excesivă a sentimentului naţional indică o criză de conştiinţă printre oameni, un fenomen ce era vizibil şi în cazul altor culturi politico-identitare precum acelea germane, slovace, croate.

Impunerea limbii maghiare în instituţiile statului din cadrul Imperiului Austriac şi intenţia asimilării vorbitorilor de alte limbi ori a delimitării de aceştia arată orientarea ideologică spre care se îndreptau elitele ungare în preajma şi în timpul revoluţiei de la 1848. Pe lângă ideile de libertate şi de conştiinţă naţională ungară, o altă idee s-a născut în mod

---

30 István Széchenyi, *A Magyar Akadémia körül* (Despre Academia Ungară), (Pest: Trattner-Károlyi, 1842), 35-40. Vezi şi Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date şi mărturii* (Bucureşti: Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1982), 199-211.

31 Széchenyi, *A Magyar Akadémia körül*, 39.

32 Sundhausen, *Der Einfluß,* 95-96, nota 374.

neaşteptat. Aceasta a fost chestiunea naţionalităţilor *(nemzetiségek)*, un termen având alte conotaţii decât cel de *nemzet* şi care se raporta la comunităţile nemaghiare, la cele ce nu participaseră până atunci la viaţa publică. E vorba de comunităţile ce îşi revendicau mai multe drepturi şi care se inspiraseră din gândirea politică europeană a timpului. Dar, acest lucru a fost sesizat doar de o parte a nobilimii liberale ajunsă la putere în 1848.

În pofida particularităţilor sale în raport cu regiunile învecinate, Transilvania a fost o regiune în care comunităţile română şi maghiară au trăit împreună şi au dezvoltat propriile lor identităţi politice şi intelectuale. Coabitarea româno-ungară în spaţiul amintit a făcut posibilă nu numai receptarea în acelaşi timp şi în acelaşi scop a influenţei germane, dar şi reciprocitatea împrumuturilor şi persistenţa unor asemănări conceptuale, de limbaj şi de gândire. Totuşi, ceea ce deosebea aspiraţiile ungare, în genul acelora ale lui Kossuth, de cele româneşti era ideologia revoluţionară care proclama hegemonia Ungariei în numele Sfintei Coroane a Regelui Ştefan. În timp ce în perioada revoluţiei ungurii din Transilvania se considerau parte a unei Ungarii independentă de Imperiul Austriac, românii din aceeaşi regiune sperau şi pretindeau obţinerea drepturilor sociale, culturale şi politice de la Habsburgi. Ideologia timpului îi stimulase pe românii transilvăneni ce visau la propria lor emancipare socio-culturală, la recunoaşterea comunităţii lor lingvistice, la acceptarea istoriei, a obiceiurilor şi a simbolurilor lor antice.

Provenind din rândurile aristocraţiei inferioare, Lajos Kossuth a debutat ca publicist politic radical, ajungând în scurt timp un rival politic de necontestat al conservatorismului şi spiritului armonios al lui Széchenyi. Mai ales în 1840, Kossuth a fost criticat pentru ideologia sa privind naţionalităţile ().

Széchenyi considera că teoriile lui Kossuth promovau idei radicale ce puteau provoca o revoluţie, una catastrofală pentru Ungaria acelei perioade[33]. Kossuth a devenit cea mai importantă personalitate politică a revoluţiei de la 1848 – 1849, membru proeminent al guvernului revoluţionar şi preşedinte interimar din 14 aprilie până în 11 august 1849. În timp ce Széchenyi şi-a dobândit renumele contribuind în primul rând la cultura intelectuală a Ungariei prin înfiinţarea Academiei, ceea ce l-a transformat pe Kossuth într-un simbol naţional a fost pe de o parte lupta vehementă purtată pentru independenţa faţă de austrieci, pe de alta, modul în care naţionalismul său era saturat de ideea superiorităţii ungare în comparaţie cu alte comunităţi. Adeseori inspirat de romanticii germani, respectiv de idealurile revoluţionare, Lajos Kossuth a făcut mult mai mult caz de limbă, istorie, tradiţie şi

33 Vezi, Sundhausen, *Der Einfluss,* 97.

comunitate decât Széchenyi şi mult mai puţin de schimbările sociale şi economice necesare modernizării climatului politic. Propagând obligativitatea folosirii limbii maghiare în administraţia guvernamentală şi în şcoli, el stăruia asupra diferenţierii comunităţii proprii faţă de acelea slavo-sârbă, română şi slovacă. În textul intitulat „Problema limbii", Kossuth susţinea următoarele:

Un lucru este clar: de o mie de ani, Ungaria a fost Ungaria. Acest nume echivalează cu istoria şi cu tipul de naţiune ale patriei mele. Cu acest nume şi cu această tipologie, ungurii au întemeiat statul lor la sfârşitul unei epoci de frământări care a început cu destrămarea Imperiului Roman de Apus, migraţia popoarelor şi conturarea graniţelor durabile ale patriilor europene. Toată gloria trecutului, toate speranţele viitorului, precum şi memoria nepreţuită a tuturor serviciilor făcute creştinismului şi civilizaţiei europene, toate sunt legate de ideea că Ungaria este şi trebuie să rămână Ungaria!... Fiecare limbă (în afara maghiarei) care se vorbeşte în Ungaria are o patrie în naţionalitatea respectivă, are o existenţă naţională şi politică: pentru limba germană este Germania; pentru limba ruteană este Rusia; pentru toate dialectele slave există câte o patrie; pentru română există Moldova şi Valahia; pentru limba sârbă există Serbia. Dar pentru limba maghiară, în afara Ungariei, nu există altă patrie.[34]

Citatul de mai sus – unul din numeroasele de acest fel –, dezvăluie modul în care Kossuth şi-a argumentat conceptul de *naţiune* şi percepţia sa asupra formării lui în perioada medievală. Cucerirea bazinului Carpaţilor în anul 896 de către triburile ungare conduse de prinţul Árpád deschisese perioada „celor 1.000 de ani" ai Ungariei. De asemenea, Kossuth face aici aluzie la tradiţia de hirotonire în anul 1.000 a regelui István (Sfântul Ştefan), provenind din dinastia arpadiană, cel dintâi rege creştin al Ungariei primind binecuvântarea papei.

Kossuth definea naţiunea ungară pe criteriile dreptului moştenit de la nobilimea feudală. El insista pe ideea comunitaristă, identificabilă în particularităţile comunitar-istorice; stăruia excesiv pe ceea ce îi desparte pe unguri de lumea învecinată, arătând teama de asimilare. Kossuth citise literatura de limbă germană, fiind deopotrivă cunoscător al limbii engleze, dar demonstrase că plurilingvismul familiei sale, al mediului social şi al regiunii din care provenea nu a jucat niciun rol în orientarea lui politică. În gândirea sa dominante au fost: preocuparea pasională pentru vechime; confuzia între naţiunea nobiliară şi naţiunea modernă a poporului; conturarea graniţelor patriei şi continuitatea locuirii în acelaşi spaţiu. Kossuth a fost preocupat intelectual şi politic

---

34 Lajos Kossuth, „Nyelvkérdés" [Problema limbii], în *Válogatott Munkái* [Opere alese], ediţie şi studiu introductiv de Kossuth Ferencz (Budapest: Az Athenaeum Irod. és Nyomdai R.-T. Könyvnyomdája), 65.

de problematica statalităţii (); în acest caz, în speţă în anii ce precedă revoluţia, când el era activ ca jurnalist, limba devine argumentul diferenţierii între unguri şi vecinii ce făceau parte din alte comunităţi, culturi şi naţionalităţi.

Pentru Kossuth, conflictele cu populaţiile vorbitoare de alte limbi şi aparţinând altor culturi au pornit de la trei teme: introducerea limbii maghiare ca limbă de stat, centralizarea vieţii statale şi învăţământul în limba maghiară. În timpul revoluţiei de la 1848, el refuzase autonomia regională, împotrivindu-se oricărei tendinţe de acest fel. Din limbajul său politic au făcut parte atât ameninţarea, cât şi ideea organizării populaţiilor şi ţinuturilor pe criteriul omogenităţii etnice. Cu doar câteva săptămâni înainte de înfrângerea Ungariei revoluţionare, confruntat cu o serie de conflicte interne inerente, Kossuth părea să fi înţeles complexitatea definirii şi aplicării conceptului de *identitate naţională.* După anexarea Principatului Transilvaniei la Ungaria împotriva voinţei românilor şi fără acordul Vienei, românii au pornit lupta pentru obţinerea drepturilor lor comunitare, împotrivindu-se Ungariei. Acesta a fost cel dintâi moment în care el părea să fi înţeles complexitatea definirii şi aplicării conceptului de *naţiune* în cazul maghiarilor şi al nemaghiarilor. În calitate de preşedinte interimar al Ungariei, Kossuth oferise în timpul războiului civil ungaro-român drept concesie amnistierea celor ce vor depune armele. Totodată, a promis că le va asculta cererile pentru satisfacerea pretenţiilor privind învăţământul în limba maternă şi libertatea religiei[35]. Cu ocazia adoptării legii naţionalităţilor la 28 iulie 1849, lege ce acordase românilor drepturi politice limitate, Kossuth a căutat să adapteze limbii maghiare şi gândirii politice ungare o interpretare identitară de inspiraţie germană. E vorba de conceptul de Volkstum, definit în Constituţia elaborată de Adunarea Generală de la Frankfurt şi folosit în contextul discutării drepturilor populaţiilor nongermane (e vorba de Constituţia ce respinsese drepturile universale ale omului promovate de gândirea politică franceză din era postrevoluţionară şi distrusese şansa celei dintâi proclamări a naţiunii democratice germane) [36]. Kossuth

35 András Gergely, „Kossuth nemzetiségipolitikája 1847-1853” [Politica lui Kossuth privind naţionalităţile: 1847-1853], în *Tiszatáj* nr. 9 (2002): 78-84. Asupra acestei problematici vezi David Blackboum şi Geoff Eley, *The Peculiarities of German History: Bourgeois Society and Politics in 19th Century Germany* [Particularităţile istoriei germane: Societatea burgheză şi politicile în Germania secolului al XIX-lea] (Oxford: Oxford University Press, 1984), 286-293. Vezi şi Jurgen Kocka, „Comparison and Beyond” [Dincolo de comparaţii] în *History and Theory* 42, nr. 1 (2003): 39-44; idem, „Asymmetrical Historical Comparison: The Case of the German Sonderweg” [Comparaţii istorice asimetrice. Cazul special al evoluţiei germane] în *History and Theory*

36 *nrl (1999): 40-50; Richard Evans, Rethinking German History: 19th*

conştientizase dispoziţiile constituţionale germane ale timpului şi le vedea posibil de introdus în legea ungară a naţionalităţilor.

De reflecţiile omului politic se leagă evenimentele de la 1848, afirmarea conceptului comunitar-etnic de *naţiune,* intenţia proclamării Ungariei ca republică independentă faţă de Imperiul Austriac. Kossuth este socotit până astăzi cea mai reprezentativă personalitate politică ungară, eroul fiecărui segment social. Pe de altă parte, în majoritatea cărţilor de istorie ale altor naţiuni din Europa Centrală şi de Est, acelaşi Kossuth a fost demonizat ca asupritor de către oamenii politici din regiunile învecinate Ungariei de astăzi[37]. Dincolo de ceea ce au spus admiratorii sau detractorii săi, Lajos Kossuth a fost fără îndoială un produs al epocii sale, un idealist romantic ale cărui pledoarii pentru limba maghiară şi pentru vechimea medievală a naţiunii exprimaseră imaginarul colectiv al Ungariei epocii paşoptiste şi posptaşoptiste[38].

În dezbaterile culturale ale timpului, lumea est-central europeană şi ideea sa despre naţiune era semnificativ diferită de lumea occidentală şi de ideile sale despre naţiune. De exemplu, în Occident asocierea conceptului de *naţiune* aceluia francez de *peuple suverain* a dus la promovarea ideii de responsabilizare şi coparticipare a maselor la viaţa publică. Acest tip de conceptualizare a urmat spiritul lui Michelet şi a condus la legiferarea drepturilor omului, precum şi la recunoaşterea statutului şi rolului cetăţeanului. Deşi câţiva dintre intelectualii Ungariei îşi apropiaseră izvoarele literar-politice occidentale de felul celui amintit, Kossuth şi comilitonii săi le preferaseră mai ales pe acelea ale romanticilor germani.

Atunci când analizăm caracteristicile specifice conceptului de *naţiune* şi discursul cu privire la conceptul de *naţiune ungară* este important să înţelegem că ele derivă în primul rând din aspiraţiile oamenilor la teritorialitate şi statalitate independentă faţă de Imperiul Austriac. Dezbaterile asupra problematicii identităţii au dezvăluit o mulţime de opţiuni ideologice specifice populaţiilor ce coabitau/coexistau pe acelaşi teritoriu şi care îşi formulaseră propriile lor programe politice în cursul revoluţiei. Înainte de 1848, tendinţa de

---

Century Germany and the Origins of the Third Reich [Regândirea istoriei Germaniei: secolul al XIX-lea german şi originile celui de-al Treilea Reich] (London: Unwin Hyman, 1987).

37 Paul Lendvai, *Die Ungarn. Ein Jahrtausend Sieger in Niederlagen* [Ungurii. Timp de un mileniu învingători în înfrângeri, Traducere din germană de Maria şi Ion Nastasia, Bucureşti: Humanitás, 2001] (München: C. Bertelsmann, 1999).

38 Vezi Domokos Kosáry, *Kossuth Lajos a reformkorban* [Kossuth în epoca reformei] (Budapesta: Osiris, 2002). Andrew János, *The Politics of Backwardness in Hungary*; *1825-1945* [Politicile înapoierii în Ungaria, 1825-1945] (Princeton: Princeton University Press, 1982).

asimilare a dominat şi cu ea încercarea de a impune limba maghiară la toate comunităţile care vor fi parte integrantă a unui stat ungar independent, conceput şi elaborat de către revoluţionari în detrimentul Imperiului Austriac. După eşecul revoluţiei, limbajele politice au dobândit direcţii şi sensuri diferite. Adepte ale reconfigurării paradigmei identitare, câteva dintre figurile centrale ale epocii de modernizare a Ungariei au folosit conceptul de naţiune în discursul lor nu doar în dimensiunea sa politică, ci şi ca răspuns la problematica grupurilor cultural-lingvistice ce coabitau cu ungurii.

Au fost paşoptişti ce atribuiseră conceptului de *naţiune ungară* un sens mai larg prin includerea în acesta a tuturor comunităţilor cultural-lingvistice şi religioase din regiunile subordonate administraţiei ungare din partea de est a imperiului[39]. Unul dintre aceştia a fost renumitul conte József Eötvös, ministru al educaţiei în 1848 şi 1867 şi preşedinte al Academiei Ungare de Ştiinţe în 1866. Eötvös, cel mai liberal dintre cele trei figuri discutate aici, a fost preocupat de problema naţionalităţilor din Ungaria, de emanciparea evreilor şi definirea conceptului de *naţiune* ungară. El avea să critice centralismul Imperiului Austriac şi legislaţiile conservatoare, acestea din urmă în calitate de ministru. Numeroasele puncte de vedere exprimate de Eötvös sunt demne de reţinut fiindcă înnoiesc aspiraţiile aristocraţiei şi revigorează ideologia timpului, depăşind reflexele gândirii dicotomice[40]. El conferă conceptului de *naţiune* noi conotaţii ca urmare a studiului relaţiilor creştinoiudaice[41]. Găsise de cuviinţă să susţină că este foarte important ca evreii – în pofida diferenţelor de ordin religios – să fie integraţi naţiunii ungare. Emanciparea evreilor trimitea la un înţeles modern al Europei şi al lumii, prin urmare se cereau îmbogăţite şi transformate limbajele social-politice din cadrul culturii maghiare. Gânditori liberali precum Eötvös au văzut formarea unei naţiuni prin separarea politicii de religie. Ei au pledat pentru emanciparea civică,

---

394L Pentru o interpretare asupra gândirii politice ungare şi a sensului atribuit conceptelor de *naţiune* şi *naţionalitate* de către paşoptişti vezi András Gergely, „Kossuth nemzetiségipolitikája”.

40 Robert A. Kann, *A History of the Habsburg Empire, 1526-1918* [Istoria Imperiului Habsburgic, 1526-1918] (Berkeley: University of California Press, 1980).

41 József Eötvös, „A zsidók emancipátiója” [Emanciparea evreilor], *Budapesti szemle 1,* no. 2, (Pest: Heckenast Gusztáv, 1840), 110-156; în germană, Joseph Freiherr von Eötvös, *Die Emancipation der Juden,* traducere de Herman Klein şi Kilényi János (Pest: Heckenast [1840], 1941); în italiană, Giuseppe di Eötvös, *Dissertazione sulla emancipazione degli Ébrei* (Pest: Presso Länderer e. Heckenast, 1842). O ediţie mai recentă în limba maghiară *A zsidók emancipációja*, Editor Gábor Szigeti, (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1981).

integrarea tuturor segmentelor sociale, culturale şi religioase în viaţa statului bazat pe o nouă organizare administrativă şi legislativă. Înaintea şi în timpul revoluţiei de la 1848, negaseră dreptul diferitelor comunităţi la diferenţe culturale şi religioase. József Eötvös a pledat pentru a depăşi formele tradiţionale ale unei societăţi în care domină starea de conflict şi care este bazată pe crez religios, origini, istorie sau limbă. El a mers atât de departe încât a ajuns să ceară evreilor renunţarea totală la expresia religioasă ortodoxă. Într-adevăr, cea mai mare parte a evreilor a acceptat utilizarea limbii maghiare, fapt ce atestă dorinţa lor de emancipare[42]. József Eötvös avea o abordare ce demonstra un progres faţă de congenerii săi, pledând pentru schimbarea fundamentală a codului juridic în vederea armonizării particularităţilor culturale şi de grup, precum şi în vederea demonstrării interesului faţă de implicaţiile integrative ale conceptului de *naţiune.*

În acea ocazie, Eötvös dezvăluie prejudecăţile marii majorităţi a populaţiei Ungariei timpului său[43]. El arăta că sub numele de evreu era îndeobşte identificat „străinul ce are inima tare şi nu se ataşează în mod curent de colectivitatea în mijlocul căreia trăieşte decât în funcţie de utilităţi”[44]. Teoriile în legătură cu evreii îl determină pe Eötvös să observe că înţelegerea poporului evreu depinde de accesul celor mulţi la o cultură şi la o gândire politică moderne:

Noi avem motive să sperăm că adevărata idee religioasăpresupune acceptarea tuturor diversităţilor şi aceasta pentru că Dumnezeul care este adorat la altar este Dumnezeul benedicţiunii; avem speranţa că va veni un timp în care oamenii vor găsi ca fiind mai bune alte doctrine decât acelea scrise în cărţile noastre sfinte, doctrine prin care se vor apropia mai uşor de cerinţele Domnului de a opri neînţelegerea prin dragoste şi compasiune[45].

Eötvös nu acuza aici religia creştină, ci mai degrabă critica modul de

---

42 Vezi Moshe Carmilly-Weinberger, *Istoria evreilor din Transilvania 1623-1944* (Bucureşti: Enciclopedică, 1994); idem, *Censorship and Freedom of Expression in Jewish History* [Cenzură şi libertate de expresie în istoria evreilor] (New-York: Sepher-Hermon Press, 1977); Victor Neumann, „Judaic Religious Reform and Political Emancipation of the Jews in Banat Region” [Reforma religiei iudaice şi politica emancipării evreilor din regiunea Banat], în *Studia Judaica,* nr. 18 (Cluj-Napoca: EFES, 2010), 128-194; idem, *The End of a History: The Jews of Banat from the Beginning to Nowadays* [Sfârşitul unei istorii. Evreii din Banat de la începuturi şi până astăzi], traducere de Simona Neumann (Bucureşti: Editura Universităţii Bucureşti, 2006).

43 Pentru un registru interpretativ diferit al aceleiaşi teme a stereotipiilor, vezi Miklós Wesselényi, *Despre prejudecăţi* (Bucureşti: 1831).

44 Eötvös, *A zsidók emancipációja,* 8; idem, *Dissertazione sulla emancipazione degli Ébrei,* 6.

45 Ibid.

practicare al ei care a făcut posibile formularea şi răspândirea ofenselor injuste cu privire la evrei. Religia nu poate fi cauza pentru care micile comunităţi lingvistice ori religioase din Europa Est-Centrală persistau în negarea drepturilor omului şi drepturilor comunitare pentru evrei. El considera că problema se va rezolva într-un mod raţional şi că oamenii politici, întorcând spatele invectivelor, vor fi în măsură să elaboreze legea emancipării evreilor, recunoscându-i drept semenii lor şi cetăţeni cu drepturi egale. Eötvös se situa pe poziţiile unui militantism de inspiraţie liberală, rezultat dintr-un limbaj politic creat şi multiplicat deja de Europa Luminilor.

Nu mai puţin remarcabil este faptul că Eötvös elaborase un punct de vedere istorico-teoretic şi politic asupra naţiunii în consonanţă cu aspiraţiile celui mai emancipat segment al intelectualităţii occidentale, urmărind o schimbare fundamentală a paradigmei cultural-politice şi a vieţii societăţii din Ungaria. Spre deosebire de mulţi dintre congenerii şi urmaşii săi, gândirea critică a lui Eötvös despre identităţile colective este mai degrabă de inspiraţie anglo-saxonă, decât un efect al conceptului german de *Kulturnation*. Într-adevăr, în 1837, el a călătorit în Europa de Vest, în special în Anglia şi în Franţa, unde s-a familiarizat cu ideile şi sistemele sociale liberale, a căror influenţă este prezentă în scrierile sale[46].

Teoria identitară a lui Eötvös nu a avut succes nici în Ungaria şi nici în statele formate în vecinătatea ei, în pofida deschiderii spre alterităţi şi a înţelegerii profunde a chestiunii naţionalităţilor din Imperiu, în pofida faptului că a formulat conceptul de *naţiune* în acord cu realităţile sociale şi comunitare ungare. Revoluţiile, dar mai cu seamă conflictele dintre unguri şi români din anii 18481849, au arătat că nerecunoaşterea existenţei diverselor populaţii aparţinând regiunilor Europei Centrale şi de Sud-Est era o problemă legată de limbajele epocii, de conceptele şi ideologiile ungare ce definiseră aspiraţiile colective.

Conceptul de *neam* şi geneza naţiunii române

Care sunt originile conceptului românesc de *naţiune*? Cum se explică asocierea dintre *neam* şi *naţiune* pe fondul în care noţiunea de *neam* provine din maghiară? Ce pondere au împrumuturile de sensuri din cultura identitară germană? Care sunt particularităţile noţiunilor identitare româneşti? Noţiunea românească de *neam* a apărut în Transilvania în secolul al XVIII-lea sub influenţa limbii maghiare, care în mai multe perioade istorice fusese limba oficială a administraţiei regiunii. *Neam* vine de la maghiarul *nem* care apare şi în cuvântul românesc *nemes* (nobil, generos) şi în cuvântul *nemzet* (comunitate

46 Cf. József Eötvös, *Über die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Österreich* [Despre egalitatea naţionalităţilor din Austria] (Pest: C.A. Hartleben’s Verlag, 1850).

naţională).

Asemenea maghiarului *nem,* noţiunea românească de *neam* trimite în limba populară vorbită şi la sensul de familie, specie şi trib. Intelectualii Şcolii Ardelene[47] erau fascinaţi de termen pentru că sugera existenţa unei relaţii permanente cu lumea rurală veche de secole, cu dreptul pământului *(jus)* şi cu dreptul sângelui (*jus sangvinis).* Astfel, în lucrările lor scrise, ei transferă noţiunea amintită din limba populară în limba cultă, folosind conceptul de *neam* pentru modelarea şi auto-identificarea colectivităţii româneşti. Nu este întâmplător faptul că noţiunile de *etnie, naţionalitate, naţiune* au avut valori semantice apropiate sau similare. Sunt cazuri în care *neam* se substituie noţiunii de *popor.*

Odată ce a devenit un concept-cheie în textele istorice şi în discursul politic din prima jumătate a secolului al XIX-lea, conotaţiile sale au dobândit noi sensuri: cele de etnie şi rasă. Aidoma conceptului german de *Volk,* conceptul de *n***eam** subliniază diferenţele identitare dintre grupurile social-culturale. Spre deosebire de *Volk, neam* nu trimite la ideea de contract social[48] şi nici la norme comportamentale. Deşi indica un înţeles exclusivist al naţiunii, *neam* a primit o întrebuinţare „neobişnuit de largă" în viaţa publică şi s-a conservat pentru o durată lungă în limbajele social-politice româneşti. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea era folosit în legătură cu problema minorităţilor.

Conceptul de *neam* a apărut în *Supplex Libellas Valachorum*[49], document conţinând revendicările politice ale românilor din Transilvania la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Preocuparea legată de originile comunităţii a condus la supralicitarea gloriei străbune pornind de la meritele civilizaţionale ale Romei antice. Andrei Cornea este de părere că „naţionalismul ia noţiunea capitală de *popor (neam, das Volk)* într-o accepţiune nonliterală, ce devine, cu timpul, de-a dreptul antiliterală: pentru el (pentru naţionalism, n.m., V.N.), *poporul* se rezumă la *etnie,* ceea ce înseamnă, imediat, eliminarea din corpul său a minorităţilor naţionale"[50]. În română, sensurile lui *neam* şi *popor* sunt diferite

---

47 Şcoala Ardeleană a fost reprezentată de intelectualii români din Transilvania care au revendicat drepturi culturale şi politice pentru românii din regiune.

48 Istoricii români ai epocii romantice susţin că *neam* ar ii avut trăsături împrumutate atât din *Volkstum,* cât şi din teoria contractului social formulată de Rousseau. Vezi Paul Comea, *Originile romantismului românesc,* 411. Cu toate acestea, realitatea socială a secolului al XIX-lea contrazice acest punct de vedere.

49 Document politic formulat de către intelectualii români din Transilvania în 1791, adresat Curţii Imperiale de la Viena.

50 Andrei Comea, *Turnirul khazar. împotriva relativismului contemporan,*

comparativ cu acelea franceze de *peuple* sau *nation*. În cazul gândirii paşoptiste există o oarecare influenţă franceză şi aceasta atunci *când ne-am* sau *popor* trimite la segmentele sociale reprezentative din punctul de vedere al vieţii economice. Pentru scurt timp, intelectualii revoluţionari de la 1848 din Valahia[51] au fost câştigaţi de ideea statuării conceptului de *naţiune* în funcţie de interesele comune ale locuitorilor statului, în genere însă, pentru ei *naţiunea* indica un proces de desfacere în grupuri etnice, politizarea diferenţelor, adică tocmai ceea ce submina idealul cosmopolit al iluminismului[52].

Conceptul de *neam*, cu sensul de popor şi de naţiune, arată neglijarea construcţiei identitare pe temeiuri civice şi juridice. În schimb, arată cum colectivitatea este asociată originilor, sângelui, gliei şi cum naţionalismul inspirat de operele Şcolii Ardelene neglija ori subsuma problemele sociale[53]. Istoricul Paul Cornea spune că există o contradicţie între viziunea realistă şi aceea idealizată a *poporului,* dar că intelectualii români de la 1848 înţelegeau variaţiile semantice cu ocazia folosirii lui *plebs* şi a lui *populus*[54]*.* Eu cred că intenţia structurării mai exacte a limbajelor politice nu exista în culturile populaţiilor din Europa Est-Centrală, şi, prin urmare, nici în cazul românilor. În locul acesteia s-a afirmat o mare ambiguitate terminologică. Românescul *popor* este echivalentul termenului *neam, iar ne-am* înseamnă etnos, dar şi naţiune în sens de comunitate de acelaşi sânge cu drepturi cultural-lingvistice şi politice într-un spaţiu dat. În consecinţă, e vorba de o *Kulturnation* inspirată de romanticul *Volk,* fără să dobândească toate conotaţiile conceptului german. De exemplu, pe acelea ce trimit la societatea civilă. Cum am observat, *Kulturnation* este un concept diferit faţă de francezul *peuple,* precum şi faţă de englezul *people* pentru că nu se referă la egalitatea tuturor segmentelor sociale, respectiv la implicarea lor în sfera publică în calitate de cetăţeni.

Dacă în Valahia şi Moldova, respectiv în Vechiul Regat al României,

---

ed. a 2-a rev. şi ad. (Iaşi: Polirom, 2003), 149.

51 Regiune situată la sud de Carpaţi, în România de astăzi, care a fost sub stăpânirea Imperiului Otoman şi sub protecţia Imperiului Ţarist la mijlocul secolului al XIX-lea.

52 Comea, *Originile romantismului românesc*, 410.

53 Mai multe monografii dedicate personalităţilor paşoptiste vorbesc despre un naţionalism cu un conţinut democratic, suprapunând împotrivirea faţă de asuprirea feudală a nobililor şi militantismul întm apărarea intereselor naţionale. Vezi, de exemplu, Radu Pantazi, *Simion Bărnufiu. Viaţa şi opera* (Bucureşti: Ştiinţifică, 1967), în special cap. „Problema naţională", 159-201.

54 Paul Comea, „Cuvântul <Popor> în epoca paşoptistă: sinonimii, polisemii şi conotaţii. între semantica istorică şi semiotica mentalului colectiv", în idem, *Regula jocului,* (Bucureşti: Eminescu, 1980), 230.

împrumuturile din vocabularul limbii franceze se datorează intelectualilor români ce studiaseră la Paris, în Transilvania, influenţa limbii şi culturii germane a fost mai accentuată. Teza latinităţii limbii române şi a romanităţii poporului român formulată de Şcoala Ardeleană este într-o nemijlocită legătură cu idealismul identitar romantic al lui Herder. Înainte de revoluţia de la 1848, Timotei Cipariu, un foarte cunoscut învăţat român, contribuitor des invocat în definirea ideii de *naţiune,* afirmă originile romane şi identitatea pură a propriei comunităţi în următorul mod: „Românului nu-i place a se amesteca cu sânge străin. El şi-a conservat această antipatie domestică până în ziua de astăzi... Ea se va conserva şi de aci înainte şi noi nu-i aflăm niciun temei din care acestei antipatii să contrazicem". Ac[55]elaşi purism identitar se regăseşte şi la Herder. În cazul teoreticianului german, accentul era pus pe antipatia faţă de limba şi cultura franceză; în cazul lui Cipariu şi al colegilor săi, e vorba de militantismul pentru păstrarea caracteristicilor identitare prin eliminarea influenţelor externe. Identitatea cultural-politică românească s-a format în conexiune cu ideea apartenenţei la acelaşi trib, pe baza unor legături de rudenie (de sânge) şi în temeiul folosirii aceleiaşi limbi. Asemenea speculaţii au alimentat vreme îndelungată disputele în jurul originii românilor.[56]

În aceeaşi perioadă, o perspectivă cvasi-identică o au Damaschin Bojincă[57] şi Moise Nicoară[58], ambii formulând obsesiv ideea purităţii lingvistice şi naţionale. Să citǎm un exemplu spre a vedea cum şi-au articulat autorii menţionaţi discursul identitar pe bază de limbă, origini şi sangvini tate:

Nu se lepădă adevăratul român de neamul său, ci se laudă şi se desfătează, putându-se zicea din strălucitul sânge de roman răsărit. Că deoarece românii, de la timpul descălecării lor în Dachia, tot româneşte

---

55 Timotei Cipariu, „Uniunea", în *Organul luminării* 67 (1848): 381, citat în Sorin Mitu, *Geneza identităţii naţionale la românii ardeleni* (Bucureşti: Humanitás, 1997), 219.

56 „The precise mixture of the pre-Roman Illyrians, Romans, Greeks, immigrant Slavs of various kinds and various waves of Central Asian invaders from the Avars to the Ottoman Turks, which make up the ethnicity of any people in Southeastern Europe, is an eternal matter of debate (especialy in Romania)". Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Mythe, Reality* [Naţiuni şi naţionalism din 1780 şi până în prezent: program, mit, realitate, Chişinău: Arc, 1997] (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 63-64.

57 Vezi Damaschin Bojincă, *Scrieri*, ediţie Nicolae Bocşan, (Timişoara: Facla, 1978).

58 Vezi Cornelia Bodea, *Moise Nicoară (1784-1861). Rolul său în lupta pentru emanciparea nafional-religioasă a românilor din Banat şi Crişana* (Arad: Diecezana, 1943).

vorbiră... Cum că tot românește au vorbit ne arată însăşi ţinerea limbii poporală până în zi de astăzi, căci de ar fi primit românii oare cândva vreo limbă străină, cu bună seamă n-ar fi învăţat mai mult limba românească.[59]

Bojincă este încredinţat că singurul lucru care i-a lipsit naţiunii române a fost scrierea românească despre trecut şi origini. Prin urmare, îl laudă pe Petru Maior, care publicase *Istoria românilor din Dacia Superioară,* o lucrare pe care o considera necesară depăşirii „întunericului" „neamului românesc din singură lipsa istoriei pentru începutul daco-romanilor...". Ca[60] şi în cazul teoriilor lui Herder, conceptul de naţi*une politică prez*ent în scrierile intelectualilor români se suprapune celui de etno*naţiune văz*ut din perspectiva geniului creator al poporului căruia i se atribuia fie specificitatea, fie individualitatea. În exemplele mai sus menţionate, socialul şi etnonaţiunea fac un corp comun. Ecoul peste timp al acestor teorii speculative a fost atât de puternic încât o mare parte a exegeţilor istoriei culturale româneşti din secolul al XX-lea continuau să justifice purismul etnicist.[61]

Tema distincţiilor şi a delimitărilor de orice alteritate în virtutea originilor naturale este reluată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea de renumiţi teoreticieni şi oameni politici precum Vasile Conta şi Aurel C. Popovici. Atunci când tratează aşa-numita „chestie evreiască", filosoful politic Vasile Conta scrie următoarele:

Jidanii constituie o naţiune distinctă de toate celelalte naţiuni şi duşmană acestora...; putem zice că jidanii sunt Naţiunea cea mai bine constituită şi cea mai distinctă din toate Naţiunile care sunt pe lume. Mai întâi nu le lipseşte nimica pentru a constitui o Naţiune. Lucrul principal că descind dintr-o rasă care s-a păstrat totdeauna pură.[62]

Potrivit lui Conta, sângele care curge în vinele membrilor unui popor este acelaşi. O asemenea observaţie ar trebui să ne facă să credem că poporul evreu a rămas pur, având sentimente, tendinţe şi idei similare. Dorinţa intelectualului era să convingă cititorii de necesitatea dobândirii

---

59 Bojincă, Scrieri, 12.

60 Ibid., 10.

61 Vezi, de exemplu, G. Bogdan Duică, *Viaţa şi ideile lui Simion Bărnuţiu* (Bucureşti: Cultura Naţională, 1924); Cornelia Bodea, *Moise Nicoară;* Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea naţională (1848-1881)* (Bucureşti: Ştiinţifică, 1974); loan Chindriş, *Ideologia revoluţionară a lui Alexandru Papiu Ilarian* (Bucureşti: Politică, 1983).

62 Vasile Conta, „Chestia evreească", în *Opere complete* (Bucureşti, 1914), 647, 648, 658. Vezi şi Victor Neumann, *Istoria evreilor din România. Studii documentare şi teoretice* (Timişoara: Am- arcord, 1996), 181-184.

unei unice opinii la scara României, lucru posibil doar prin întemeierea naţiunii pe o singură rasă, cu un singur centru de gravitaţie: statul. Aici vedem că *neamul* şi *naţiunea* sunt subsumate conceptului de *rasă.* Nostalgiei romantice pentru un trecut îndepărtat, pentru o cultură arhaic-ţărănească şi pentru un purism comunitar i se asociază ideologia antisemită şi rasistă.

Aurel C. Popovici, un gânditor politic originar din Banat[63] (1863 – 1917) a propagat ideea federalizării Monarhiei Austro-ungare pe criteriul etnografiei *neamurilor.* Rasismul lui biologist îl descoperim în cărţile *Stat şi Naţiune. Statele Unite ale Austriei Mari* şi *Naţionalism sau democraţie?* Iată ce scria:

În ceea ce priveşte perfecţiunea popoarelor ieşite din tot felul de încrucişări, toţi cercetătorii serioşi sunt de acord în susţinerea că numai popoarele care nu s-au amestecat posedă caracter. Căci experienţele crescătorilor de animale dovedesc că o mare deosebire de rasă la animalele încrucişate duce la formarea unor caractere nearmonice, şovăitoare, adică tocmai la lipsă de caracter.[64]

Sau, în altă parte:

...pentru a crea o naţiune superioară, trebuie evitate încrucişările de rasă în masă, amestecările de sânge şi promiscuitatea etnică. Renumitul conte Gobineau, care a fost cel dintâi care a atras atenţia asupra raporturilor între rase şi a înrâuririi lor asupra civilizaţiei, crede chiar că încrucişările de rasă ar fi adevăratele cauze ale dispariţiei popoarelor. După părerea contelui normand un popor niciodată nu s-ar stinge dacă ar rămâne în permanenţă compus din aceleaşi elemente.[65]

„Împerecherea bastarzilor" sau „încrucişarea", respectiv introducerea căsătoriilor civile ca în cazul Austro-Ungariei sfârşitului de secol al XIX-lea, l-au determinat pe Popovici să susţină ideea degenerării rasiale. Potrivit lui, „toate naţiunile care au devenit mari au evitat cu grijă tocmai asimilarea etnică"[66]. Nu numai că exalta etnonaţionalismul autohton, inspirat fiind şi chiar citându-l pe Herder, dar îi adăugase elementele provenite din teoria clasificării rasiale propusă în lucrările *Essai sur l'inégalité des races humaines* de Gobineau[67] şi *Die Grundlagen des Neunzehnten Jahrhundert* de Houston

---

63 Regiune împărţită între România, Serbia şi Ungaria de astăzi, care a fost sub stăpânirea habsburgică între 1718 şi 1919.

64 Aurel C. Popovici, *Stat şi Naţiune. Statele Unite ale Austriei Mari*, traducere din germană de Petre Pandrea (Bucureşti: Fundaţia pentru Literatură şi Artă, 1939), 65-66.

65 67.Ibid.

66 Ibid., 66-67.

67 Arthur de Gobineau, *Essai sur l'inégalité des races humaines* [Studiu despre inegalitatea raselor umane] (Paris: Librairie de Finnin Didót Frères,

Stuart Chamberlain[68]. Prin conceptul de *naţionalism* el înţelesese „superioritatea de rasă", „conştiinţa superiorităţii faţă de alte naţiuni" şi „lupta pentru impunerea acestei superiorităţi"[69].

Când analizăm formarea identităţii naţionale la români nu e vorba doar de o criză identitară specifică debutului epocii moderne, ci şi de transferul unei „fraternităţi naturale" a indivizilor în sfera politicului. Problema a afectat modul de gândire, imprimând o *fictive ethnicity* conceptului de *naţiune* şi limbajelor aferente acestuia. Cu toate că regiuni precum Banatul, Transilvania, Bucovina, Crişana, Maramureşul şi Basarabia – devenite parte a statului român după primul război mondial – sunt locuite de populaţii plurilingve şi multiconfesionale cu o mare disponibilitate pentru schimbul reciproc de valori, aspectul acesta nu anihilase stereotipul privind puritatea *neamului.*

Concluzii

Comparând teoria identităţii la români şi unguri, înţelesurile ei radicale sunt prezente în ambele cazuri în secolul al XIX-lea. Uneori, se întâmplă să fie depăşit înţelesul etnicist şi să ia naştere o perspectivă tolerantă faţă de structura socială existentă, apreciind chiar codurile cultural-religioase multiple. Fenomenul acesta este însă mult mai rar, iar impactul asupra vieţii publice, unul minor.

Sturm und Drang-ul exaltă pentru prima oară tot ceea ce se presupune că este specific unui grup lingvistic şi cultural. Acesta este motivul pentru care trebuie explicat nu doar în funcţie de creaţiile literare, istoriografice şi filosofice, nu numai pe baza sentimentelor şi viziunii politice a poetului, ci şi în relaţie cu mistica politică pe care a generat-o. Identificarea conceptelor fundamentale şi a limbajelor politice formate de mediile culturale ungaro-române înnoiesc înţelegerea noastră asupra translării şi ecoului operei lui Herder. Întâlnirea codului cultural protestant cu acelea romano-catolic şi greco-catolic a contribuit la definirea şi autodefinirea comunităţilor regionale

---

1853).

68 Houston Stuart Chamberlain, *Die Grundlagen des Neunzehnten Jahrhundert* [Fundamentele secolului al XIX-lea] (München: Bruckmann, 1903).

69 Victor Neumann, „Federalism and Nationalism in the Austro-Hungarian Monarchy: Aurel C. Popovici's Theory" [Federalism şi naţionalism în Monarhia Austro-Ungaria. Teoria lui Aurel C. Popovici] în *East European Politics and Societies* 16, nr. 3, (2002): 864-898. Pentru decodarea noţiunii de naţionalism în accepţiunea lui Popovici vezi Andrei Roth, *Naţionalism sau democratism* (Tîrgu-Mureş: Pro-Europa, 1999). Vezi şi Marius Turda, *The Idea of National Superiority in Central Europe, 1880-1918* [Ideea superiorităţii naţionale în Europa Centrală, 1880-1918] (Lewiston, NY: Edwin Mellen Press, 2004). Conceptul de federalism propus de Popovici este impregnat de aceeaşi orientare diferenţialistă, de un naţionalism agresiv.

din Europa Centrală şi de Est în perioada celei dintâi emancipări şi modernizări[70].

*Volksgeist*ul lui Herder se regăseşte la un număr semnificativ de istorici, filosofi, sociologi, lingvişti şi politologi. Îl descoperim citind proiecţia lor asupra ideii de colectivitate naţională. Conţinutul textelor *Von Ahnlichkeit der mittlern englischen und deutschen Dichtkunst, Briefe zur Beförderung der Humanität, Über die Wirkung der Dichtkunst* şi al altora scrise de Herder a avut un mare impact. Între gânditorii politici de limbă maghiară care l-au admirat se număra Gábor Döbrentei, Ferenc Kazinezy, István Széchenyi, Lajos Kossuth, iar printre români Gheorghe Bariţiu, Ioan Maiorescu, Mihail Kogălniceanu, Nicolae Bălcescu. Herderianismul a fost un reper pentru toţi acei intelectuali-ideologi care au pledat în favoarea diferenţialismului etnic. Politizarea conceptelor de *nép, neam, naţiune* a fost inspirată deul german graţie repetatelor contacte ale intelectualilor Europei Est-Centrale şi Europei de Sud-Est cu spaţiul cultural al Prusiei. Imitând modelul romanticilor germani, unul diferit comparativ cu acela din propriile lor regiuni, elitele Europei dunărene au generat doar o emancipare limitată[71]. Este justă observaţia cum că nu Herder a iniţiat procesul naţional şi nu el a definit conceptul de *naţiune* în regiunea est-centrală a continentului[72]. Modelul său a fost însă preluat şi adaptat de micile popoare în funcţie de propriile lor experienţe şi interese. De aici şi necesitatea problematizării conceptelor şi a limbajelor identitare în relaţie cu particularităţile geografice, religioase, social-culturale şi politice.

Ignorând formele de organizare ale societăţii germane, experienţele ei administrative, civice şi juridice, noile elite est-central europene prelungiseră o parte din reflexele medievale. Atunci când a fost luată în serios, autodescoperirea culturală a funcţionat drept argument al modernizării grupului privilegiat. Acest gen de emancipare la vârf a atras după sine o asimilare parţială a setului de valori germane şi occidentale. Obsesia pentru ancestral şi religie înţeleasă în sens mistic, precum şi afirmarea categorică a unui aşa-zis drept al sângelui sunt idei

---

70 Membrii Şcolii Ardelene, cum au fost greco-catolicii Samuil Micu, Gheorghe Şincai şi loan Budai-Deleanu, au avut contacte cu mediile universitare din principatele germane protestante. în timpul studiilor lor în oraşele germane, intelectualii ortodocşi sârbi, unul dintre cei mai proeminenţi fiind Vuk Karadzic, au fost profund influenţaţi de orientarea protestantă. Aceste contacte au fost facilitate de către Habsburgi în timpul stăpânirii lor în Transilvania, Banat şi Voivodina.

71 Exemple şi explicaţii numeroase privind cazul românesc sunt cuprinse în contribuţiile din volumul Victor Neumann şi Armin Heinen, Editori, *Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice* (Iaşi: Polirom, 2010).

72 Sundhausen , *Der Einfluß,* 181.

ce au inspirat şi motivat *etnonaţionalismul* intolerant de secol al XIX-lea. O interpretare asemănătoare o întâlnim şi la Marius Turda:

Naţionalismul Völkisch a absorbit ideile sale din formele anterioare de gândire naţionalistă, precum şi din teoriile rasiale şi sociale darwiniste asupra naţiunii. Ca atare, el a predicat o combinaţie unică dintre rasă şi naţiune. Mai mult decât atât, naţionalismul Völkisch a acceptat faptul că rasa a fost, în plus faţă de ideea de naţiune, o categorie semnificativă pentru exprimarea identităţii naţionale[73].

Etnonaţionalismul a vorbit în numele celor mulţi. Cât despre monoculturalism, acesta a făcut carieră, deşi arealul la care ne referim se caracterizează prin trăsături multişi interculturale, multişi interconfesionale[74]. O trăsătură ce particularizează regiunile est-centrale şi de sud-est ale continentului comparativ cu acelea de cultură germană este religia. De exemplu, ortodoxia a devenit una etnonaţională odată cu proclamarea în anul 1830 a celei dintâi biserici autocefale, aceea a Greciei. În parte, aceluiaşi aspect i se va datora încetinirea formării gândirii politice în sens modern. Bisericile catolică şi greco-catolică nu erau nici ele favorabile unei extinderi a emancipării sociale, preferând să încurajeze vârfurile intelectual-politice în dauna masei locuitorilor[75]. Dintr-un astfel de motiv, dar şi din altele deja invocate, *etnonaţiunea (etnikainemzet*), respectiv *naţiunea* ()

nu a fost rezultatul mişcărilor civice, nu a fost similară aspiraţiilor de emancipare şi modernizare occidentale. Ţăranii nu şi-au schimbat statutul din supuşi ai domnitorului (principelui) în cetăţeni activi, coparticipanţi la treburile publice ale statului. În schimb, elitele, jucând duplicitar, au profitat, îmbunătăţindu-şi condiţia prin accesul nestânjenit la puterea politică, la organizarea şi administrarea noii-vechi comunităţi, respectiv a noului stat numit naţiune[76].

Este importantă decodarea conceptului de *naţiune* în limbile şi culturile Europei Centrale şi de Sud-Est, deoarece în această parte a continentului conceptul de *naţiune*) se suprapune aceluia de *etnonaţiune* (). Ambele

---

73 Turda, *Idea of National Superiority*, 25.

74 Moritz Csáky, *Ideologie der Operette und Wiener Moderne: Ein kulturhistorischer Essay zur österreichischen Identität* [Ideologia operetei şi modernitatea vieneză: Un studiu despre istoria culturală a identităţii austriece] (Vienna: Böhlau Verlag, 1996); Victor Neumann, *Identités multiples dans l'Europe des Regions. U Interculturalité du Banat* [Identităţi multiple în Europa regiunilor. Interculturalitatea Banatului] (Timişoara: Hestia, 1997); idem, „Judaic Religious Reform and Political Emancipation of the Jews in Banat Region" în *Studia Judaica* 18 (Cluj-Napoca: Efes, 2010), 128-194.

75 Neumann, *The Temptation of Homo Europaeus*, 193-198.

76 Neumann, *Conceptually Mystified.*

Principalele publicaţii ale lui

Victor Neumann concepte precedându-l pe acela de *constituţie* şi simbolizând o coeziune culturală şi geografică în absenţa căreia nu se discută niciun act juridic. Conceptele de *etnonaţiune* şi *naţiune* au fost folosite în limbajele identitar-politice ungare şi române, ele divulgând, chiar dacă nu întotdeauna în acelaşi fel şi cu acelaşi scop, maniera particulară în care a avut loc modernizarea acestui segment de Europă: prin amalgamarea structurilor de gândire orientale şi occidentale.

Cărţi de autor

Vasile Maniu – Monografie istorică, Editura Facla, Timişoara, 1984, 212 p.

Convergenţe spirituale (Studii privind relaţiile culturale şi politice în Europa Centrală şi de Est, 1750 – 1850), Editura Eminescu, Bucureşti, 1986, 214 p.

Tentaţia lui Homo Europaeus. Geneza ideilor moderne în Europa Centrală şi de Sud-Est, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1991, 278 p.; ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Editura ALL, Bucureşti, 1997, 240 p.; ediţia a III-a revăzută, Editura Polirom, Iaşi, 2006, 309 p.

The Temptation of Homo Europaeus, Traducere din română în engleză de Dana Miu, East European Monographs, Columbia University Press, New York, 1993, 269 p.

Istoria evreilor din România. Studii documentare şi teoretice, Editura Amarcord, Timişoara, 1996, 290 p.

Identităţi multiple în Europa regiunilor. Interculturalitatea Banatului/ Identités multiples dans des régions.

L Interculturalité du Banat, Editura Hestia, Timişoara, 1997, 145 p.

Istoria evreilor din Banat. O mărturie a multişi interculturalităţii Europei Central-Orientale, Editura Atlas – Du Style, Bucureşti, 1999, 260 p.

Ideologie şi Fantasmagorie. Perspective comparative asupra istoriei gândirii politice în Europa Est-Centrală, Editura Polirom, Iaşi, 2001, 224 p.

*Between Words and Reality: Studies on the Politics of Recognition and Changes of Regime în Contemporary România***,** Council for Research of Values and Philosophy – The Catholic University of America, Washington, D.C., 2001.

200 p.

Istorie Individuală **vs** *Istorie Colectivă. Prim-rabinul Ernest Neumann***,** Editura Marineasa, Timişoara, 2002, 111 p.

*Neam***,** *Popor sau Naţiune? Despre identităţile politice europene***,** ediţia I, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2003, 154 p.; ediţia a II-a adăugită, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2005, 229 p.

*Conceptually Mystified: East-Central Europe Torn Between Ethnicism and Recognition of Multiple Identities***,** Editura Enciclopedică, Bucureşti,

2004, 230 p.

*The end of a History: The Jews of Banat from the Begining to Nowadays***,** Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 2006, 243 p.

*Essays on Romanian Intellectual History***,** Editura Universităţii de Vest din Timişoara, Timişoara, 2008, 227 p.

*Sinntausch/Sinntäuschungen. Nationalismus und Ethnische Vielfalt în Mitteleuropa***,** Dresden Universität Verlag (TUD), Dresden, 2009, 150 p.

Iskusenia Homo Europaeusa, Traducere de Milisav Firulovic, Editura Peste I Sinovi, Belgrad, 2011, 244 p.

Interculturalitatea Banatului, Art Press – Institutul European, Timişoara, 2012, 172 p.

Ediţii coordonate

Identitate şi Cultură. Studii privind istoria Banatului, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2009, 407 p.

Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social politice (în cooperare cu Armin Heinen, Universitatea din Aachen), Editura Polirom, Iaşi, 2010, 432 p.

Cinci concepte ale gândirii politice româneşti (în cooperare cu Henriete Richer), Editura Brumar, Timişoara, 2011, 234 p.

Key-Concepts of Romanian History (în cooperare cu Armin Heinen, Universitatea din Aachen), CEU Press, Budapesta, 2013, 320 p.

Selecţie tematică de articole şi contribuţii la volume colective

„National political cultures and regime changes în Eastern and Central Europe" în *The History of Political Thought în National Context,* ediţie de Dario Castiglione şi Iain Hampsher-Monk, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, p. 228 – 247.

„Federalism and Nationalism in the Austro-Hungarian Monarchy: Aurel C. Popovici's Theory", în *European Politics and Societies,* University of California Press, 2002, Vol. 16, N.3, p. 864 – 898.

„Civic Education and Human Rights în an Intercultural Perspectives: The Case of Transylvania", în *del Este.*

Universidad Complutense de Madrid, N. 3, 2002, p. 1 – 52.

„Les Juifs de Banat entre l'Autriche-Hongrie et la Roumanie au début du XXe siècle", în Carol Iancu (sous la direction), *Permanences et Ruptures dans l'Histoire des Juifs de Roumanie (XIXE – XX-e siècles),* Université Paul Valéry Montpellier III, 2004. p. 127 – 139.

„Alternative Romanian Textbooks as Sites of Memory", în *Umbruch im östlichen Europa. Die naţionale Wende und das kollektive Gedächtnis,* Andrei Corbea-Hoisie/Rudolf Jaworski/Monika Sommer Editori, Innsbruck: Studien Verlag, 2004, p. 137 – 149.

„Romanian-Hungarian Relations at a Turning Point", în *Romanian-Hungarian Relations,* ediţie de Levente Salat şi Smaranda Enache, Pro Europa-Ethnocultural Diversity Resource Center, Cluj, 2004, p. 313 –

318.

„Vergleichende Betrachtungen über die Multikulturelle Philosophie", în *Forschungen zur Volksund Landeskunde,* Institutul de Studii Socio-Umane din Sibiu al Academiei Române, nr. 48, 2005, Bucureşti-Sibiu, p. 7 – 33.

„Conceptual confusions concerning the Romanian identity: Neam and Popor as expressions of ethno-nationalism", în *Radio Free Europe/Radio Liberty – East European Perspectives,* I, vol. 6, N. 22, 17 December 2004; II, vol. 7.

N. 1, 11 January 2005; III, vol. 7, N. 2, 9 March 2005.

„Approche comparative de l'histoire et de la théorie multiculturelle", în *Revue Roumaine* Academie

Roumaine, Bucarest, N. 1 – 4, 2007, p. 279 – 303.

„Multiculturality and Interculturality: The Case of Timişoara", în *The Journal of Hungarian Studies,* Hungarian Academy of Sciences, Budapest, N. 21/1, 2007, p. 3 – 18.

„Temeswar: cine Multiund Interkulturelle Stadt?", în *Transylvanian Revue,* Romanian Academy of Sciences, Cluj-Napoca, vol. XVII, N. 3, Autumn 2008, p. 29 – 38.

„The Concept of Nation in the Romanian Culture and Political Thought", în *Researching the Nation: The Romanian File. Studies and Selected Bibliography on Romanian Nationalism,* ediţie de Sorin Mitu, International Book Access, Cluj, 2008, p. 153 – 176.

„Judaic Religious Reform and Political Emancipation of the Jews în Banat Region", în *Studia Judaica,* XVIII, Universitatea Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca, 2010, p. 128 – 194.

„The Concept of Totalitarianism in the Romanian Social-Political Languages", în *Divinatio. Studia Culturologica Series,* N. 31, Sofia, 2010, p. 145 – 161.

„Peculiarities of the Translation and Adaptation of the Concept of Nation in East-Central Europe. The Hungarian and Romanian Cases in the Nineteenth Century", în *Contributions to the History of Concepts,* Berghahn Publishers, New York-Oxford, vol. 7, nr. 1, Summer 2012, p. 72 – 101.